

typologią kultur, semiotyką religii i liturgii⁴⁵. Tak więc nie tylko strukturalna czy funkcjonalna antropologia kulturowa czy socjologia mogą służyć biblistyce dla badania nad całością np. kultury znanej nam głównie dzięki Staremu Testamentowi. Można by nawet, biorąc pod uwagę oryginalność zjawisk świata biblijnego, mieć nadzieję na rozwinięcie i poszerzenie metod strukturalnych w wypadku odpowiedniego ich zastosowania w biblistyce.

Kraków

ANDRZEJ ZABORSKI

Zdzisław J. Kapera

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA KS. LUDWIKA STEFANIAKA, CM (1930–1972)

Niniejsze omówienie zasług ks. doc. dr habil. Ludwika Walentego Stefaniaka CM, w zakresie palestynologii jest z konieczności szkicowe¹. Pragnę przyznać, że cieszyłem się przyjaźnią tego — zdawałoby się — człowieka niespożytej energii, który niestety odszedł przedwcześnie, pograżając w smutku swych przyjaciół, współpracowników i kolegów. Zbyt jeszcze świeże jest w pamięci mojej wspomnienie o Nim i zbyt mały dystans czasu upłynął, wreszcie nie czuję się kompetentnym, by dokonać pełnej i obiektywnej oceny tej wyjątkowej postaci na polu polskiej biblistyki i palestynologii. Chciałbym jednak zwrócić uwagę na pewne momenty Jego kariery naukowej oraz zbilansować Jego zasługi w zakresie archeologii Palestyny i qumranologii.²

⁴⁵ J. M. Lotman, *Statji po tipologii kultury*, Tartu 1970; *Struktura chudożestwiennogo tieksta*, Moskwa 1970; razem z pozostałymi wymienionymi autorami *Tiezisy k siemioticzeskomu izuczeniju kultur (w druku)* i liczne artykuły. Por. Th. A. Sebeok, *Semiotics: A Survey of the State of the Art*, The Hague 1972; J. Kristeva (wyd.), *Essays in Semiotics*, The Hague 1971; praca zbiorowa *Sign-Language-Culture*, The Hague 1970. Dobrą popularyzującą reprezentuje książka J. S. Stepanowa pt. *Semiotika*, Moskwa 1971, o której przekład zabiegałem zaraz po jej ukazaniu się.

¹ W niniejszym opracowaniu wykorzystano teczkę personalną Śp. Zmarłego z Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz życiorys, autobiografię i inne materiały dotyczące ks. L. Stefaniaka udostępnione mi łaskawie przez prof. dr J. Wolskiego. Prof. J. Wolskiemu i ks. dr S. Mędałi dziękuję nadto za przejrzenie moich wspomnień o ks. Stefaniaku.

² O ks. L. Stefaniaku pisałem nadto do *Archeologii*, R. 22, 1972 i do *Przeglądu Orientalistycznego*, Nr 1 (85), 1973, ss. 84–85.

Ksiądz Ludwik Walenty Stefaniak urodził się 23 marca 1930 r. w Przechowie-Świeciu nad Wisłą i tam uczęszczał do szkoły podstawowej i liceum ogólnokształcącego. Maturę zdał jako eksternista w Krakowie, w r. 1949. Trochę wcześniej, bo w roku akademickim 1947/48, rozpoczął studia teologiczne w Instytucie Teologicznym Księży Misjonarzy, przenosząc się od r. 1949 na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego, który chlubnie ukończył, otrzymując 21. X. 1952 r. dyplom magisterski za pracę *Przypowieści o modlitwie w Ewangelii św. Łukasza*, wykonaną pod opieką ks. prof. P. Stacha i ks. dr W. Smereki³. Pozostając w obrębie tego samego Seminarium Nauk Biblijnych Nowego Testamentu i pod opieką tych samych księży profesorów, L. Stefaniak już w r. 1954 przedstawił pracę doktorską pt. *Zmartwychwstanie Chrystusa i wiernych w Listach św. Pawła*⁴, którą przychylnie ocenił były dziekan Wydziału Teologicznego UJ, nieżyjący już dziś ks. prof. dr Aleksy Klawek.

Lata spędzone przez L. Stefaniaka na Uniwersytecie Jagiellońskim były bardzo pracowite. Śp. Zmarły pogłębiał swą znajomość języków semickich starożytnego Bliskiego Wschodu. Uczył się hebrajskiego, akkadzkiego i aramejskiego pod kierunkiem księży profesorów A. Klawka, A. Bielenina i W. Smereki. Na Wydziale Historycznym uczestniczył w zajęciach z zakresu historii starożytnej u prof. dr L. Piotrowicza. W ramach seminarium dla doktorantów ćwiczył się w grece u prof. dr T. Sinki. Już w roku 1955 przełożeni ks. L. Stefaniaka zlecili mu w Instytucie XX. Misjonarzy w Krakowie naukę języka hebrajskiego i archeologii biblijnej. Czy już wtedy przygotowywał się do specjalizacji w tym kierunku — nie wiemy. Ale można nadmienić, że w dobie jego studiów na UJ archeologię biblijną traktowano bardzo serio, skoro np. w roku 1948/49 ks. prof. dr A. Klawek prowadził wykład kursowy „Biblia w świetle archeologii i historii”, zaś każdy pierwszy rocznik teologii słuchał wykładów ks. dr W. Smereki „*Realia Biblijne*”⁵.

Od r. 1954 ks. L. Stefaniak pracował nad swą tezą habilitacyjną. Po październiku 1956 r. wyjeżdża na stypendia Uniwersytetu Würzburskiego i Monachijskiego. Pozostaje pod opieką naukową znanego neotestamentologa ks. prof. J. Schmid a. *Interpretacja 12 rozdziału Apokalipsy św. Jana w świetle historii egzegezy* ukazuje się w Poznaniu, w r. 1957. Pozytywne głosy krytyki zagranicznej o tej książce,

³ Praca ta ukazała się drukiem na łamach *Ruchu Biblijnego i Liturgicznego* 8 (1955) 84—107 i następnie została pokrótce omówiona w „*IZBG*” 4 (1955—1956), s. 71. Por. nr 30 bibliografii ks. L. Stefaniaka zamieszczonej w niniejszym numerze RBL. Uwaga: wszystkie cyfry w nawiasach w tekście niniejszego artykułu odnoszą się do tejże bibliografii ks. L. Stefaniaka.

⁴ Również drukowana partiami w t. 1955/1957. Por. nr nr 32—34.

⁵ Łącznie 5 recenzji w czasopismach biblijnych. Por. nr 39.

jak też pochlebne recenzje prof. prof. J. Ziglera, R. Schnackenburga i J. Schmidta przedstawionej w Würzburgu tezy przyniosły L. Stefaniakowi w r. 1961 „veniam legendi pro disciplina exegeseos Novi Testamenti”.

Studia Nowego Testamentu, jego tła historycznego i kulturowego spowodowały wzrost zainteresowania palestynologią u ks. L. Stefaniaka. Duży wpływ na niego wywarły odkrycia nad Morzem Martwym, które właśnie w latach 50-tych były szczególnie żywo dyskutowane. Śp. Zmarły bardzo się interesował rękopisami qumrańskimi i kompletował na bieżąco literaturę przedmiotu. Nie od razu jednak danym mu było zobaczyć Ziemię Świętą i prowadzone na jej terenie wykopaliska. Miało to miejsce dopiero w r. 1960. Zmarły miał już wtedy poza sobą współredakcję specjalnego numeru *Ruchu Biblijnego i Liturgicznego* poświęconego dziesięcioleciu odkryć nad Morzem Martwym i opublikowanego w r. 1957⁶. Dzięki pomocy W. F. Albrighta, latem 1960 r. L. Stefaniak wziął udział w trzymiesięcznym specjalnym szkoleniowym obozie archeologicznym, kierowanym z ramienia *American Schools of Oriental Research* przez znanego specjalistę, prof. J. B. Pritcharda z Pensylwania University.⁷ W trakcie wyprawy na Bliski Wschód zaprezentowano uczestnikom najważniejsze stanowiska archeologiczne na terenie Grecji, Egiptu, Cypru, Libanu, Syrii i Turcji. W Palestynie ks. L. Stefaniak zapoznał się czynnie z metodą wykopaliskową i studiował takie stanowiska, jak Cezareę, Gibeon (Tel el-Dżib), Jerycho (Tel es-Sultan), Qumran i Jerozolimę. Szczególnie interesowały go słynne zwoje qumrańskie. Zdołał się zapoznać z manuskryptami przechowywanymi po stronie arabskiej i izraelskiej. Dotarł do słynnego *Scrollerly Team*, zespołu międzynarodowych specjalistów, któremu powierzono wydanie starożytnych rękopisów. Przeprowadzone wywiady z ks. J. T. Milikiem, członkiem tego zespołu, Polakiem i prof. Y. Yadinem z Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, spotkały się na naszym terenie z życzliwym przyjęciem. Zostały one opublikowane w momencie ożywionych dyskusji i dotyczyły frapującego tematu: identyfikacji gminy religijnej z Qumran oraz stosunku jej doktryny do pierwotnego chrystianizmu.

Po zakończeniu obozu archeologicznego, w semestrze zimowym 1960/61, ks. L. Stefaniak prowadził wykłady z zakresu archeologii Palestyny w *The Pennsylvania State University*. W Philadelphii spotkał się z szeregiem specjalistów tej branży, wśród których należy wymienić W. F. Albrighta, F. Matsona i J. B. Pritcharda.

⁶ *Odkrycia nad Morzem Martwym*, Kraków 1957, s. 156+6 tabl. Tom ten pozytywnie oceniono u nas (por. Z. Kaznowski, *Homo Dei* 27 (1958) 228—230), a jego streszczenie pióra S. Sitarza ukazało się na łamach *Revue de Qumran* (T. 3, Fasc. 2, Mai 1961, 279—282).

⁷ Por. obszerną relację z tego obozu w *Znaku* (97).

Po powrocie do kraju zabiegi ks. L. Stefaniaka skierowane były ku osiągnięciu dwu celów. Głównym jego zamierzeniem było kreowanie pierwszej katedry archeologii Palestyny w Polsce. Pozostawał w bliskich kontaktach z warszawskim i krakowskim ośrodkiem archeologicznym. Jego starania nie zostały jednak uwieńczone całkowitym sukcesem. Ostatecznie danym mu było gruntownie przebudować program szkolenia w Katedrze Archeologii Chrześcijańskiej na Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, którą objął tuż po swej habilitacji, w r. 1970.

Ks. L. Stefaniak habilitację swoją przeprowadził w oparciu o pracę *Elementy judaistyczne i motywy hellenistyczne rozdziału XII Apokalipsy Janowej w świetle tekstów qumrańskich i danych z archeologii*. Praca ta stanowiła gruntownie przerobioną i rozszerzoną wersję tezy würrzburgskiej. Wprowadzone zmiany, poszerzenie bazy źródłowej, literackiej i archeologicznej nadały pierwotnemu opracowaniu odmienny charakter i założenia naukowe. Ks. L. Stefaniak podzielił pracę habilitacyjną na trzy części, z których „pierwsza poświęcona jest analizie Apokalipsy jako gatunku literackiego na tle porównawczym (str. 1—24), w części drugiej (str. 25—61) zajmuje się interpretacją filologiczną tekstu na tle materiału porównawczego zwłaszcza tekstów z Qumran, w części zaś trzeciej (str. 62—92) podbudowuje wnioski uzyskane w części drugiej wynikami badań archeologicznych”. Ks. L. Stefaniak broni w swej pracy tezę źródła judaistycznych (z małą domieszką hellenistycznych) dla genezy symboliki 12 rozdziału Apokalipsy św. Jana. Według Niego, przykładowo, odkrycie narzędzi chirurgicznych w Wadi Murabba'ât. potwierdza również tezę o odcięciu się Żydów od wpływów zewnętrznych. W odkryciu zaś na Masadzie zabytków kultury materialnej w postaci m. in. resztek synagogi i łaźni rytualnej dostrzega „charakter rodzimy kultury Judei, w kręgu której wyrósł autor Apokalipsy”. Recenzentami dorobku naukowego Zmarłego i przedstawionej przez niego pracy habilitacyjnej byli ze strony teologicznej ks. prof. J. Stępień, ze strony historycznej — prof. J. Wolski, ze strony archeologicznej — prof. K. Majewski i prof. K. Michałowski. Kolokwium habilitacyjne przeprowadzono dnia 22. IV. 1970 r. na Wydziale Teologicznym ATK⁸.

Celem drugim, ściśle, jak mniemam, związanym ze staraniami o otwarcie katedry archeologii Palestyny, było dostarczenie szerokim kręgom społeczeństwa polskiego, a także swoim przyszłym uczniom, nowoczesnego, gruntownego podręcznika archeologii Palestyny. Rzecz o charakterze pracy zbiorowej miała być pierwszym tego typu opra-

⁸ Por. *Biuletyn Informacyjny ATK*, 1970, Nr 2, s. 16. Cytaty w tekście z recenzji prof. dr J. Wolskiego.

cowaniem w nauce polskiej.⁹ Projektem podręcznika zainteresował Księgarnię św. Wojciecha z Poznania, która od razu przyjęła go z dużą życzliwością. Nowatorstwo projektu opracowanego przez L. W. Stefaniaka polega na tym, że jest to po raz pierwszy w dziejach dyscypliny rzeczywiście podręcznik archeologii Palestyny, a nie „starożytności biblijne”, czy „realia biblijne”, jak się to często ujmuje. Co więcej, synteza obejmuje czasokres od paleolitu do średniowiecza (po okres panowania Mameluków)¹⁰, choć w zarysie kultury materialnej szczególnie nacisk położony jest na tzw. okres biblijny, od późnego brązu po okres wczesnobizantyński. Oddzielną część stanowi wprowadzenie, w którym pomieszczono zarys historii dyscypliny, przegląd metod badawczych, datowanie znalezisk przy pomocy ceramiki i węgla radioaktywnego C¹⁴, geografii fizyczną i historyczną, obszerną bibliografią selektywną. Oddzielnie również potraktowana została problematyka życia religijnego i jego instytucji. Całość zamknięta obszernymi aneksami, poświęconymi numizmatyce i epigrafice Palestyny. Oceniając przedłożony przez Zmarłego plan pracy, najznakomitszy orientalista i archeolog biblijny naszego stulecia W. F. Albright pisał: „...projekt pracy jest nawskroś wartościowy i jeżeli Książd znajdzie odpowiednich uczonych, którzy będą mieli czas i podejmą się opracowania poszczególnych zagadnień, będzie to dziś praca standardowa w najpełniejszym tego słowa znaczeniu”¹¹. Ocena to ze wszech miar słuszna.

Na apel Zmarłego o udzielenie pomocy w realizacji projektu odpowiedzieli liczni uczeni w kraju i za granicą. Dość powiedzieć, że opracowania poszczególnych zagadnień nadesłali: wzmiankowany W. F. Albright, H. J. Franken, V. Fritz, J. K. Kozłowski, J. Wolski, G. R. H. Wright i wielu innych. Twórczy wkład ks. Stefaniaka również był znaczny: opracował cztery rozdziały: na-

⁹ Z początkiem naszego stulecia szeroką panoramę odkryć biblijnych na Bliskim Wschodzie skreślili M. Godlewski (*Archeologia biblijna oparta na ostatnich archeologicznych odkryciach na wschodzie*, t. I—II, Warszawa 1899 — 1903) i A. Lipiński (*Archeologia biblijna*, Warszawa 1911). Potem długo nie mogliśmy się dorobić nowych podręczników. Nie były nimi prace E. Jelinka (*Ziemia obiecana. Krótki podręcznik archeologii biblijnej...*, Warszawa 1938) i E. Kalta (*Archeologia biblijna*, Kraków 1937 — tłum. skrócone z niem.). Obie zawierały bowiem raczej krótkie przedstawienie elementów kultury materialnej i życia codziennego, nawiasem mówiąc przede wszystkim w oparciu o teksty, nie zaletki. Po II wojnie światowej otrzymaliśmy właściwie tylko dwa przekłady: W. F. Albrighta (*Archeologia Palestyny*, Warszawa 1964) i J. A. Thompsona (*Biblia i archeologia*, Warszawa 1965), oba zarysowe i już w chwili obecnej trochę przestarzałe.

¹⁰ Przykładowo, klasyczny dziś podręcznik archeologii Palestyny pióra K. M. Kenyon (*Archaeology in the Holy Land*, London³ 1970) obejmuje okres od neolitu preceramicznego po czasy hellenistyczne (koniec IV w. p.n.e.).

¹¹ List z dnia 30. XI. 1965 cytowany we wstępie do *Archeologii Palestyny* pod red. ks. L. Stefaniaka.

kreślił zarys dziejów archeologii Palestyny, zredagował obszerną bibliografię (współ z V. Fritzem i Z. J. Kaperą), opisał budownictwo synagogalne i podsumował znaczenie badań archeologicznych na Bliskim Wschodzie (a w Ziemi Świętej w szczególności) dla rozwoju studiów nad Nowym Testamentem. Godnym podkreślenia faktem i niewątpliwą zasługą Zmarłego było zachęcenie licznych archeologów młodego pokolenia do podjęcia trudnej problematyki palestynologicznej. Wprowadzenie ich do grona współautorów *Archeologii Palestyny*, pomiędzy wybitnych specjalistów, stało się dla nich dodatkowym dopingiem, by dorównać do ogólnego wysokiego poziomu. Ks. L. Stefaniak zdawał sobie sprawę z istniejących braków literatury na naszym terenie i z braków warsztatowych niektórych współpracowników, cenił jednak ich zapał i dopomagał im, jak mógł. Jego bogata biblioteka, a w szczególności obfity zbiór czasopism, służyły zawsze wszystkim współpracownikom. Książę Redaktor Stefaniak utrzymywał z dwudziestokilkuosobowym zespołem żywą i obfitą korespondencję, przez szereg lat czuwając nad postępem prac (1966—1970). W efekcie już w r. 1970 poznańskie *Albertinum* mogło przystąpić do przygotowywania edycji obszernego dzieła o objętości 65 arkuszy autorskich plus kilkaset rycin, fotografii, liczne mapy etc., etc.

Zanim jeszcze ks. L. W. Stefaniak ukończył redakcję dzieła swego życia, współ z prof. dr Marią L. Bernhard przygotował do druku tom *Studiów z Archeologii Azji Przedniej i Starożytnego Bliskiego Wschodu*¹². Pod tym przydługim nieco tytułem ukryte jest kilka cenych prac związanych z syntezą archeologii Palestyny, jak też wyrosłych na gruncie pobudzenia młodego pokolenia zainteresowanego problematyką palestynologiczną. Rzecz znamienita, ten tom, jako jedyny z całej serii Prac Archeologicznych Oddziału PAN w Krakowie, został wyczerpany na pniu.

Ks. L. Stefaniak chętnie podejmował problematykę ogólną. Wyrażało się to nie tylko w pracach redakcyjnych, ale i w konkretnych opracowaniach. O jego udziale w *Archeologii Palestyny* już wspomniano. W *Studiach...* znaleźć można m. in. jego opracowanie dziejów archeologii Palestyny. Nadto z pomocą V. Fritza i Z. Kaperę opracował również obszerną bibliografię przedmiotu, która w objętości ok. 6 ark. aut. ukaże się w serii skryptów ATK. Przygotowanie jej w wersji polsko-angielskiej z pewnością ułatwi spożytkowanie tego dzieła za granicą.¹³

Na wymienionych pracach nie kończyła się twórczość naukowa

¹² Kraków 1970, ss. 221 (= Polska Akademia Nauk. Oddział w Krakowie. Prace Komisji Archeologicznej Nr 9).

¹³ Bibliografia ta nie ma swego odpowiednika na rynku międzynarodowym. Obejmuje starannie wyselekcjonowaną literaturę do wszystkich ważniejszych stanowisk archeologicznych Palestyny za lata ok. 1900—1970.

Zmarłego. Ks. L. Stefaniak publikował liczne sprawozdania z badań prowadzonych w Izraelu i Jordanii, zarówno sumaryczne (96, 97), jak i poszczególnych stanowisk: Chirbet Qumran (78), Jerycho (97n), Masada (22, 87, 96). Podejmował zarówno drobne problemy kultury materialnej, wiążące się ze znaleziskiem instrumentów medycznych, prawdopodobnie chirurgicznych, z grot Wadi Murrabba'ât (40, 94 n), jak i tematy zasadnicze, na przykład budownictwo synagogalne (91). Przede wszystkim jednak ks. L. Stefaniak pasjonował się problemami archeologicznego tła Nowego Testamentu i wynikającymi z jego poznania możliwościami dogłębniejszej interpretacji tekstów. W wielu artykułach (20—22, 40, 77, 92) powracał do znaczenia badań archeologicznych na Bliskim Wschodzie, a w Palestynie w szczególności, dla rozwoju studiów nad Nowym Testamentem.

Z problematyką archeologiczną wiązał się też cały szereg Jego publikacji dotyczących rękopisów znad Morza Martwego. Jak wspomniano powyżej, rękopisami tymi Zmarły zajął się bliżej z końcem lat pięćdziesiątych, w okresie kulminacyjnej dyskusji wybuchłej wokół ich interpretacji. Podówczas na naszym rodzimym gruncie polemiki toczyły się nawet na łamach tygodników i prasy codziennej. Ks. L. Stefaniak był w nich żywo zaangażowany¹⁴. Pisywał do *Tygodnika Powszechnego*, *Znaku* i oczywiście „macierzystego” *Ruchu Biblijnego i Liturgicznego*. To też śmiało można go uznać za jednego z głównych promotorów popularyzacji znalezisk qumrańskich. Z końcem roku 1957, wespół z ks. prof. S. Grzybkiem i O. F. Małaczynskim, OSB, ks. L. Stefaniak opracował wzmiankowany już numer *Ruchu BL* z okazji dziesięciolecia odkryć. Zmarły podejmował problematykę identyfikacji sekty qumrańskiej, opowiadając się za identyfikacją jej z esseńczykami (71), wypowiadał się w kwestii ideologii wspólnoty znad Morza Martwego, badał podobieństwa literackie między listami św. Pawła i literaturą qumrańską (36). Skreślił nie tylko sumaryczną kronikę odkryć nad Morzem Martwym za lata 1947—56 (78), ale sygnalizował każde nowe odkrycie w tym rejonie: znaleziska z terenu na północ od En-gedi Nachal Chever, Nachal Miszmar etc. (72, 79, 97), Herodium (96), i Masady (22, 87, 96, 99). Podkreślał udział Polaka, ks. J. T. Milika w naukowej publikacji rękopisów sprzed dwu tysięcy lat (80, 74). To, co jednak najbardziej ważyło w działalności ks. L. Stefaniaka na polu qumranologii, to szerzenie wyważonych sądów o znaczeniu odkryć dokonanych na Pustyni Judzkiej dla studiów Nowego Testamentu (20—22, 75—77). Był jednym z nielicznych polskich biblistów, który nie poniechał problematyki qumranistycznej, mimo iż temat ten przestawał być „modny”. Nowopublikowane materiały do końca wykorzystywał w swych opracowaniach (22, 40, 74).

¹⁴ Włączył się do nich artykułem „*Nauczyciel Sprawiedliwości? a Chrystus* (75), replikując na wypowiedź K. Grzybowskiego na łamach *Zycia Literackiego* (Qumran a Chrystus, ZL 7, 1957, Nr 34, s. 4).

Ks. L. Stefaniak zajmował się również epigrafiką Palestyny. W tej dziedzinie pozostawił dwa artykuły (101n) o inskrypcji z czasów Ahaza, znalezionej w Mesad Chaszwajachu (tzw. list z Jabne Jam datowany na II połowę VII w. p.n.e.), oraz obszerny przegląd inskrypcji z Arad (103), w którym gruntownie omówił tzw. listy do Eliasziba (VII w. p.n.e.). Oczywiście epigrafika palestyńska zajmuje wiele miejsca w zredagowanej przez Zmarłego bibliografii archeologicznej Palestyny (90, 107n).

Pisząc o zasługach naukowych ks. L. Stefaniaka nie sposób pominąć faktu, że jako uczestnik wielu spotkań międzynarodowych, m. i. kongresów Starego i Nowego Testamentu, gruntował dobre imię biblistyki polskiej, biorąc czynny udział w pracach komisji i wygłaszając szereg referatów. Wykłady i odczyty (a nawet spotkania telewizyjne) poświęcone problematyce palestynologicznej i biblijnej miewał nie tylko w Polsce, ale też w USA, w Holandii i innych krajach. Jeszcze w r. 1970, przy dobrym stanie zdrowia, bawił w Leiden, m. in. z serią odczytów dla *The Archeological Institute of Palestine* przy tamtejszym uniwersytecie.

Ze śmiercią ks. Ludwika W. Stefaniaka CM, doc. dr. habil., kierownika Katedry Archeologii Chrześcijańskiej w Akademii Teologii Katolickiej, nauka polska utraciła jednego z najbardziej obiecujących palestynologów naszego pokolenia. Trzeba tu nadmienić, że to już po raz drugi z rzędu w dziejach tej dyscypliny u nas odchodzi przedwcześnie jej najwybitniejszy przedstawiciel. Wystarczy przypomnieć, że poprzednikiem Zmarłego był Urban Atanazy Fic, OP (1901—1943) — docent Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, autor cennej monografii z zakresu topografii Jerozolimy, twórcą jedynego w Polsce muzeum przy swej uczelni, zmarły tragicznie w r. 1943. Poprzednikiem obu Zmarłych, jeżeli już jesteśmy przy dziejach polskiej palestynologii, był ks. Władysław Szczepański SJ, jeden z filarów tej dyscypliny w początkach naszego stulecia, podróżnik po Półwyspie Synajskim i Arabii Skalistej, autor cennego podręcznika geografii historycznej Palestyny, wieloletni wykładowca rzymskiego *Biblicum*. Historycy biblistyki polskiej z pewnością wyliczają będą ks. L. Stefaniaka w jednym szeregu z W. Szczepańskim i U. A. Ficem.

Ks. L. Stefaniak osierocił zreorganizowaną przez siebie katedrę Archeologii Chrześcijańskiej ATK, która według jego zamierzeń miała wziąć czynny udział w polskich badaniach archeologicznych na Bliskim Wschodzie. Odszedł u progu wielkiego sukcesu życiowego, w pełni sił twórczych, niemal osiągnąwszy postawione sobie i realizowane z dużym samozaparciem cele.

Przedwczesna śmierć ks. L. W. Stefaniaka napełniła głębokim smutkiem wszystkich jego Współpracowników, Kolegów i Przyjaciół.

SUMMARY

Rev. L. W. Stefaniak as a student of Palestine

L. W. Stefaniak was born on 23rd March 1930 in Przechowo/Świecie on Vistula (Bydgoszcz voivodship). He was educated at the Jagellonian University in Cracow under the direction of Rev. Professors P. Stach, W. Smereka, A. Klawek. He specialized in the New Testament studies and got his Ph. D. degree for the dissertation *The Resurrection of Christ and his faithful people in the Letters of St. Paul* in 1954. Then he left Poland for Würzburg and Munich, where he worked for some time under the direction of J. Ziegler, R. Schnackenburg, and J. Schmid. In 1961 he received „veniam legendi pro disciplina exegeseos Novi Testamenti” at the University of Würzburg. Less than two years before his death, on 29th April 1970 he got his docent's degree at the Catholic Academy of Theology in Warsaw and shortly after (on 1st April 1971) he was offered the Chair of Christian Archeology there.

L. W. Stefaniak was deeply interested in problems of the archaeological background of the New Testament and the possibilities of new interpretations that their study could offer. He published a lot of articles on the value of archaeological discoveries in the Near East and especially in Palestine for the development of research on the New Testament.

In 1960 L. W. Stefaniak visited the Middle East as a member of an archaeological training school conducted by Professor J. Pritchard (ASOR). In Palestine he studied many sites and discussed with specialists the problems which arose around the Dead Sea Scrolls. He was seriously interested in this field, and earlier he had co-edited a special number of the *Ruch Biblijny i Liturgiczny* devoted to those discoveries/cf. No 6 of the year 1957: *Discoveries at the Dead Sea, 1947—1957*.

After coming back to Poland, in the sixties he spent a lot of time trying to create the first Department of the Archaeology of Palestine in our country. These attempts were unsuccessful, but in the meantime, he co-edited the *Studies on the Archaeology of the Ancient Near East* with some publications on the archaeology of Holy Land, and prepared a monumental volume of *The Archaeology of Palestine*, which will be published posthumously in Poznań 1973. In this handbook he edited over 40 essays not only by such eminent scholars as W. F. Albright, H. J. Franken, V. Fritz, H. Haag, G.R.H. Wright, but also by many young Polish specialists.

The death of L. W. Stefaniak on 9th March 1972 was a great loss for Polish biblical studies. One of the best known scholars on the New Testament and its background, an eminent specialist on the archaeology of Palestine and Qumranologist left us forever.

Z. J. KAPERA

Zdzisław J. Kapera

BIBLIOGRAFIA PRAC KS. LUDWIKA W. STEFANIAKA, CM

Bibliografię niniejszą opracowano w oparciu o rękopis autoubibliografii Śp. Zmarłego, pt. *Wykaz prac drukowanych Dra Ludwika Stefaniaka (I—10)*, z początku 1968 r., udostępniony mi łaskawie przez prof. dra J. Wolskiego. Maszynopis ten sprawdzono i uzupełniono (zarówno za lata od r. 1968, jak i wcześniejsze. Zasięgnięto również informacji na temat prac znajdujących się jeszcze w druku. O ile mi wiadomo jedynymi publikowanymi dotąd bibliografiami Śp. Zmarłego były jego wykazy prac qumranologicznych. Znaleźć je można w: 1. Chr. Burchard, *Bibliographie zu den Handschriften vom Toten Meer*, II, Berlin 1965, s. 204 n (nr nr 3534—3542); 2. Z. J. Kapera, *Polska bibliografia rękopisów znad Morza Martwego*, *Euhemer* 12, 1968, nr 2 (68), s. 137 n (nr nr 176—191).

Bibliografia ks. L. Stefaniaka obejmuje 110 pozycji. Nie przeprowadzono żadnej selekcji publikacji. Obok prac naukowych znajdują się więc w niej i artykuły popularnonaukowe, polemiczne i informacyjne. Ze względu na wyraźne sprecyzowanie zainteresowań Śp. Zmarłego uznano za celowe raczej rozbić bibliografię w układzie rzeczowym, niż zachowanie typowego w takich przypadkach układu chronologicznego. W obrębie paragrafów najpierw wliczane są artykuły naukowe, potem popularnonaukowe i inne, wreszcie recenzje. Bibliografia ma układ następujący:

- I. Prace biblistyczne.
- II. Prace dotyczące odkryć nad Morzem Martwym.
- III. Studia z zakresu archeologii Palestyny.
- IV. Prace bibliograficzne i leksykograficzne.

Dla ułatwienia część I podzielono dodatkowo na: A. Problematykę ogólnobiblijną, B. Przekłady i wstępy do ksiąg Starego i Nowego Testamentu, C. Studia nad Nowym Testamentem (z §§ a-e), D. Z problematyki biblistyki polskiej, E. Z problematyki biblistyki światowej. Kongresy: zaś w części III wyodrębniono epigrafikę. Nadto do niniejszej bibliografii dodano na końcu indeks chronologiczny oraz wymieniono numery prac znajdujących się w druku lub zachowanych jedynie w maszynopisie.

Pragnę jak najserdeczniej podziękować prof. dr J. Wolskiemu za udostępnienie mi egzemplarza autoubibliografii Śp. Zmarłego oraz ks. prof. H. Bogackiemu za informacje dotyczące prac ks. L. Stefaniaka znajdujących się w druku w wydawnictwach Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie.

Wykaz użytych skrótów:

BT	— Biblia Tysiąclecia
PBBA 1964/68	— Polska Bibliografia biblijna adnotowana za lata 1964—68. Praca zbiorowa pod red. ks. J. Frankowskiego, Warszawa 1971 (cytuje numery paragrafów).
RBL	— Ruch Biblijny i Liturgiczny
Tyg. Pow.	— Tygodnik Powszechny
Réc.	— Recenzja
%	— streszczenie, omówienie, abstrakt

I. PRACE BIBLISTYCZNE

A. PROBLEMATYKA OGÓLNOBIBLIJNA.

1. Współczesna problematyka teologii biblijnej [w:] Pod tchnieniem Ducha Świętego. Współczesna myśl teologiczna, pod red. ks. M. Finkego, Poznań — Warszawa — Lublin 1964, s. 129—155.
Rec.: Tanalski D., Zeszyty Argumentów 1965, nr 4, s. 155—165; Zuberbier A., Więż 8, 1965, nr 7/8, s. 86—92.
%: PBBA 1964/8, § 127 (S. Gęgotek).
2. Rec.: L. Bouyer, La Bible et l'Évangile. Le sens de l'écriture: du Dieu qui parle au Dieu fait homme, Paris 1951 — RBL 8, 1955, s. 280—284.
3. Rec.: D. Farkasfalvy, L'inspiration de l'Écriture Sainte dans la Théologie de saint Bernard (=Studia Anselmiana 53), Romae 1964 — s. 62 n.
Collectanea Theologica 36, 1966, s. 251—254.
%: PBBA 1964/8, § 95 (J. W. Rosłon).
4. Rec.: L. Krinetzki, Der Bund Gottes mit den Menschen nach dem Alten und Neuen Testament, Düsseldorf 1963 — RBL 18, 1965, %: PBBA 1964/68, § 133 (G. Lorenc).
5. Rec.: R. Schnackenburg, Gottes Herrschaft und Reich, Freiburg 1959 — Collectanea Theologica 35, 1964, 203—211.
%: PBBA 1964/68, § 308 (J. W. Rosłon).
6. Rec.: J. E. Steinmueller, K. Sullivan, Catholic Biblical Old and New Testaments Encyclopedia, New York 1956 — RBL 9, 1956, s. 318—320.

B. PRZEKŁADY I WSTĘPY DO KSIĄG STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU

7. Pieśń nad Pieśniami, która jest Salomona: Wstęp — komentarz, Znak 12, 1960, nr 2/3 (68/9), s. 192—195.
[Wstęp do przekładu Pnp z hebrajskiego pióra J. A. Ihnatowicza, s. 196—208].
8. Proroctwo Joela [w:] Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Oprac. zespół polskich biblistów pod red. Benedyktynów Tynieckich, Poznań 1965; Wstęp s. 1103 i [Przekład], s. 1104—1107.
9. Księga Joela [w:] Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich. Wydanie drugie zmienione, Poznań — Warszawa 1971 (=BT 2); Wstęp, s. 1062 i [Przekład], s. 1063—1066.
10. Pierwszy List do Tesaloniczan [w:] BT 1; Wstęp, s. 1456 i [Przekład], 1457—1460.
11. Drugi List do Tesaloniczan [w:] BT 1; Wstęp, s. 1461 i [Przekład], s. 1462 n.
12. Pierwszy List do Tesaloniczan [w:] Pismo Święte Nowego Testamentu w przekładzie z języka greckiego. Oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, Poznań — Warszawa 1969 (=BT 2 NT); Wstęp, s. 557 n i [Przekład], s. 559—566.
13. Drugi List do Tesaloniczan [w:] BT 2 NT, Wstęp, s. 567 i [Przekład], s. 568—571.

14. Pierwszy List do Tesaloniczan [w:] BT 2; Wstęp, s. 1339 i [Przekład], s. 1340—1342.
15. Drugi List do Tesaloniczan [w:] BT 2; Wstęp, s. 1343 i [Przekład], s. 1344 n.
17. Pierwszy list do Tesaloniczan [w:] BT 2 NT², Poznań — Warszawa 1971; Wstęp, s. 742 n i [Przekład], s. 744—753.
17. Drugi List do Tesaloniczan [w:] BT 2 NT²; Wstęp, s. 754 n i [Przekład], s. 756—761.

C. STUDIA NAD NOWYM TESTAMENTEM

a. Historyczne podstawy chrześcijaństwa

18. Nowy Testament a historyczne podstawy chrześcijaństwa [w:] Pismo Święte w duszpasterstwie współczesnym. Wykłady dla duchowieństwa w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim 21—23 VIII 1956 r. Red. ks. E. Dąbrowski, Lublin 1958, s. 83—119.
Rec.: Szubzda W., Homo Dei 27, 1958, s. 936—938.
%: H. Strąkowski, Wykłady dla duchowieństwa w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim n.t. Pismo Święte w Duszpasterstwie Współczesnym, RBL 9, 1956, s. 149—151.
19. De Novo Testamento ut Christianismi basi historica, Divus Thomas (Piac.) 61, 1958, s. 113—130.
20. Chryśtus w świetle badań współczesnej epigrafiki, paleografii i archeologii, RBL 12, 1959, s. 230—245. (Summary, s. 244 n.).
21. Nowy Testament w świetle badań współczesnej paleografii i archeologii, Znak 13, 1961, nr 7/8 (85/6), s. 966—981 + Le Nouveau Testament à la lumière de la paléographie et archéologie moderne, s. 1137 n. Odbitka: Kraków 1961, 8°, ss. 39.
22. Znaczenie badań archeologicznych na Bliskim Wschodzie dla rozwoju studiów nad Nowym Testamentem, Znak 23, 1971, nr 7/8 205/6), s. 1011—1032.
23. Sensacyjne odkrycie biblistyczne, Tyg Pow 11, 1957, nr 20, s. 4. [dot. papirusu Bodmer II P⁶⁶].
24. Biblioteka Bodmeriańska odsłania swoje tajemnice, Tyg Pow 17, 1963, nr 5, s. 7.

b. Teologia Nowego Testamentu.

Por. nr nr 1, 37

25. Rec.: R. Schnackenburg, La Théologie du Nouveau Testament, Bruges 1961 i tegoż: Neutestamentliche Theologie, München 1963 — RBL 17, 1964, s. 125—127.
%: PBBA 1964/8, § 304 (G. Lorenc).
26. Rec.: G. Kittel, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, t. V, Ks. — Pa, Stuttgart 1954, — RBL 10, 1957, s. 351.
27. Rec: G. Kittel, G. Friedrich, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, t. VI, Peitho — Ryomai, Stuttgart 1959 — RBL 13, 1960, s. 177—179.
28. Rec.: G. Kittel, G. Friedrich, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, t. VII, Sabbaton — Sophrösyne, Stuttgart 1964 — RBL 18, 1965, s. 114 n.
%: PBBA 1964/8, § 305 (G. Lorenc).

29. Rec.: G. Kittel, G. Friedrich, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, t. VIII, T — Y, Stuttgart 1969 — RBL 25, 1972, s. 69.
- c. E w a n g e l i e
30. Przepowiedni o modlitwie w Ewangeli św. Łukasza, RBL 8, 1955, s. 84—107. [dot. Łk 11, 5—13; 18, 1—8; 18, 9—13].
% Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete 4 (1955—56), s: 71.
31. Rec.: E. Dąbrowski, *Synopsa łacińsko-polska czterech Ewangelii*, Poznań 1955 —
a) RBL 9, 1956, s. 174—180.
b) *Biblica* 38, 1957, s. 475 n.
c) *The Catholic Biblical Quarterly* 20, 1958, s. 120.
- d. L i s t y ś w. P a w ł a
32. Historyczność zmartwychwstania Chrystusa w Listach św. Pawła, RBL 8, 1955, s. 306—327 [dot. 1 Kor 15, 1—11; Rzym 1, 4; 4, 24 n; 6, 4; 8, 11. 34; 1 Kor 6, 14; Gal 1, 1; Ef 1, 20; 1 Tes 4, 14].
33. Zmartwychwstanie Chrystusa rękojmą naszego zmartwychwstania w świetle Listów św. Pawła, RBL 9, 1956, s. 51—60 [dot. 1 Kor 15, 12—22; Rzym 4, 17; 6, 13; 2 Kor 1, 9; 4, 14].
34. Sposób zmartwychwstania ciał na podstawie Listów św. Pawła, RBL 10, 1957, s. 81—101 i 189—200 [dot. 1 Kor 15, 33—44; Flp 3, 21; Kol. 3, 4; Kor 5, 1—10; 1 Kor 15, 45—49 i 50—58].
35. Zmartwychwstanie [hasło w:] *Podręczna Encyklopedia Biblijna*. Pod red. ks. E. Dąbrowskiego, Poznań — Warszawa — Lublin 1961, t. II, s. 688—701.
36. Tworzywo pojęciowe i literackie doktryny św. Pawła Apostoła, RBL 18, 1965, s. 152—161.
%: *PBBA* 1964/8, § 421 (G. Lorenc).
37. Rec.: D. E. H. Whiteley, *The Theology of St. Paul*, Oxford 1964 — RBL 18, 1965, s. 251 n.
%: *PBBA* 1964/8, § 418 (G. Lorenc).
- 37a. Rec.: S. Mędała, *Parabola oleastri*, [Rzym 11, 16—24], *Romac* 1970 — *Collectanea Theologica* 42, 1972, nr 3, s. 230—232.
- e. A p o k a l i p s a ś w. J a n a
38. „Mulier amicta sole” (Apok 12, 1—17) w świetle współczesnej egzegezy biblijnej, RBL 9, 1956, s. 262—283.
39. Interpretacja 12 rozdziału Apokalipsy św. Jana w świetle historii egzegezy, Poznań 1957, 8°; *Pallottinum*, s. 189, 3 nlb., bibliografia, s. 10—14. Résumé, s. 175—177, Summary, s. 178—180.
Rec.: *Biblische Zeitschrift* 3, 1959, s. 305.
The Catholic Biblical Quarterly 21, 1959, s. 233 n (Lachowski J).
New Testament Abstracts 3, 1958, s. 108.
Revue Biblique 66, 1959, s. 280 (Boismard M. E.).
Interpretation 13, 1959, s. 365 n (Metzger Bruce M.).
40. Elementy judaistyczne i motywy hellenistyczne rozdziału XII Apokalipsy (Janowej) w świetle tekstów qumrańskich i danych z archeologii. [Rozprawa przedstawiona jako praca habilitacyjna w ATK. Por. *Biuletyn Informacyjny ATK* 1970, nr 2, s. 16].
41. Rec.: Le Frois B., *The Woman clothed with the sun (Apoc. 12); individual or collective? An exegetical Study*, Roma 1954 — RBL 8, 1955, s. 58—62.

42. Rec.: J. Schmid, Studien zur Geschichte des griechischen Apokalypse-Textes, München 1955/6 — RBL 10, 1957, s. 345—348.

f. Inne

43. Rec.: W. Bauer, Wörterbuch zum Neuen Testament, Berlin 1952¹ — RBL 8, 1955, s. 165—166.

44. Rec.: G. R. Beasley-Murray, Baptism in the New Testament, London 1963 — RBL 18, 1965, s. 319 n.

%: PBBA 1964/8, § 320 (G. Lorenc).

45. Rec.: P. Benoit i in., Studia biblijne i archeologiczne, Poznań — Warszawa — Lublin 1963 —

a) RBL 18, 1965, s. 56—58.

b) Tyg Pow 18, 1964, nr 16, s. 5.

%: PBBA 1964/8, § 74 (G. Lorenc).

46. Rec.: E. Dąbrowski, Konkordancja podręczna Pisma św. Nowego Testamentu, Poznań — Warszawa — Lublin 1955 — RBL 8, 1955, s. 374 n.

47. Rec.: F. Gryglewicz, Chronologia Życia Chrystusa Pana, Lublin 1957 — RBL 11, 1958, s. 360—363.

48. Rec.: W. Hładkowski, Początki chrześcijaństwa według egzystencjalnej interpretacji R. Bultmanna. Studium historyczno-krytyczne, Poznań 1954 — RBL 7, 1954, s. 237 n.

49. Rec.: W. Marchel, Abba, Vater! Die Vaterbatschaft des Neuen Testaments, Düsseldorf 1963 — RBL 18, 1965, s. 58 n.

%PBBA 1964, § 311 (G. Lorenc).

50. Rec.: Th. Müller, Das Heilsgeschehen im Johannesevangelium, Zürich — Frankfurt a. M. 1961 — RBL 18, 1965, s. 250 n.

%: PBBA 1964/8, § 398 (G. Lorenc).

51. Rec.: R. Schnackenburg, Die Kirche im Neuen Testament, — Studia Theologica Varsaviensia 5, 1967, nr 2, s. 302 — 313.

%: PBBA 1964/8, § 307 (J. W. Rosłon).

D. Z PROBLEMATYKI BIBLISTYKI POLSKIEJ

52. Die polnische Bibel übersetzungen, New Testament Studies, 5, 1958/9, s. 328—333.

53. Die Erneuerungsbestrebungen innerhalb der polnischen Bibelwissenschaft, New Testament Studies 5, 1958/9, s. 334—338.

54. Bibliстыka polska wobec Milenium, Tyg Pow 12, 1958, nr 32, s. 3 [dot. E. Dąbrowski, Nowy Testament na tle epoki, Poznań 1958, t. I—II].

55. Ruch biblijny w Polsce, Tyg Pow 18, 1964, nr 35, s. 5.

56. Wołanie o „aggiornamento” katechezy biblijnej, Katecheta 9, 1965, nr 5/6, s. 104—107.

57. Sp. Ks. Prof. Dr Stanisław Styś, T.J. (1896—1959).

a) RBL 12, 1959, s. 217—219 [z wykazem ważniejszych prac zmarłego].

b) Tyg Pow 13, 1959, nr 18, s. 7.

58. Prałat Stanisław Łach Konsultorem Papieskiej Komisji Biblijnej, Homo Dei 34, 1965, s. 245.

60. Rec.: Z. Starowiejska-Mortinowa, Fakty i Słowa, Warszawa 1956 — Homo Dei 26, 1957, s. 156 n.

61. Rec.: H. Weryński, W apostołskiej szkole, Poznań 1962 — RBL 16, 1963, s. 63 n.

E. Z PROBLEMATYKI BIBLISTYKI ŚWIATOWEJ. KONGRESY.

62. Moderne Bibleübersetzungen, Zeitschrift für katholische Theologie 82, 1960, s. 319—320.
63. Nurty we współczesnej egzegezie biblijnej, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Nr 10, 1959, [publ. 1960] s. 122—126.
64. Kierunki i postulaty współczesnej biblistyki katolickiej, RBL 13, 1960, s. 269—286. Summary, s. 285 n.
65. Znamienny proces w Jerozolimie, Tyg Pow 17, 1963, nr 9, s. 3.
66. Tłumaczenie: O. Atanazy Miller, O.S.B., Instrukcja Papieskiej Komisji biblijnej dotycząca stowarzyszeń, kongresów i zjazdów biblijnych, AAS 48, 1956, s. 61—64 — RBL 9, 1956, s. 139—142.
67. XIV Internationale Arbeitstagung der „Studiorum Novi Testamenti Societas“, Biblische Zeitschrift 4, 1960, s. 132—134.
68. Sprawozdanie z Czternastego Międzynarodowego Kongresu „Studiorum Novi Testamenti Societas“ [Norwich, 7. — 11. IX. 1959 r.], RBL 13, 1960, s. 73—76.
69. Międzynarodowe kongresy nauk biblijnych [Lovanium, Bruksela, Strassburg], Tyg Pow 12, 1958, nr 48, s. 7.

II. PUBLIKACJE DOTYCZĄCE ODKRYĆ NAD
MORZEM MARTWYM

70. Red.: Odkrycia nad Morzem Martwym (1947—1957), Kraków 1957, ss. 156. [= RBL 10, 1957, nr 6, s. 353—508. Zeszyt specjalny zredagowany przez S. Grzybka, L... S... i F. Małaczyńskiego].
Rec.: Revue de Qumran T. 3, 1961/2, fasc. 2, s. 279—282 (E. Sitarz).
Homo Dei 27, 1958, s. 228—230 (Z. Kazanowski).
- 70a. Apokryf aramajski Księgi Rodzaju, RBL 10, 1957, s. 445—451 + De aramico libro apocrypho Geneseos, s. 505. Rec. — por. 70.
71. Kim byli członkowie sekty z Qumran?, RBL 14, 1961, s. 129—133 + Quo nomine habitatores Qumran sint vocandi, s. 133.
72. Poglądy mesjańskie czy eschatologiczne sekty z Qumran?, Roczniki Teologiczno-Kanoniczne 9, 1962, nr 4, s. 59—72 + Zusammenfassung, s. 73.
73. Messianische oder eschatologische Erwartungen in der Qumransekte? w: Neutestamentliche Aufsätze. Festschrift für Prof. Josef Schmid hrsgg. von J. Blinzer-O. Kuss-F. Müssner, Regensburg 1963, s. 294—302.
%:RBL 17, 1964, s. 60 (A. Zoń).
74. Z polskich badań nad tekstami i doktryną qumrańską [w:] Współczesna biblistyka polska, Warszawa 1972 pod red. ks. J. Łacha i ks. M. Wolniewicza, s. 438—465. Zawiera kompletną bibliografię prac J. T. Milika.
75. „Mistrz Sprawiedliwości” a Chrystus. W odpowiedzi Prof. Konstantemu Grzybowskiemu, Tyg. Pow. 11, 1957, nr 44, s. 3.
[W związku z art. K. G., Qumran a Chrystus, Życie Literackie 7, 1957, nr 33, s. 4].
76. Jeszcze raz w sprawie manuskryptów z Qumran, Tyg Pow 14, 1960, nr 1, s. 3.
[W związku z art. I. Krasieckiego, Dokumenty znad Morza Martwego, Dokoła Świata 6, 1959, nr 50, s. 6 n].
77. Czołowi bibliści o odkryciach w Qumran. Wywiady dla „Znaku”

- przeprowadzone przez ks. prof. L... S..., *Znak* 12, 1960, nr 12 (78); (J. T. Milik), s. 1550—1555 i (Y. Yadin), s. 1555—1563. Prof. Milik et prof. Yadin parlent au collaborateur de „Znak”, Mr l'abbé L. Ste-faniak sur les découvertes de Qumran, s. 1690—1692.
78. Kronika odkryć nad Morzem Martwym, *RBL* 10, 1957, s. 463—467.
79. Nowe odkrycia na Pustyni Judzkiej, *Tyg Pow* 16, 1962, nr 7, s. 8 [dotyczy badań na południe od En-gedi w r. 1960 i 1961].
80. 10 lat pracy ks. Milika nad manuskryptami z Qumran, *Tyg Pow* 16, 1962, nr 21, s. 7.
81. Rec.: J. M. Allegro, *The Dead Sea Scrolls*, Harmondsworth 1957³ *RBL* 10, 1957, s. 498—500.
82. Rec.: Chr. Burchard, *Bibliographie zu den Handschriften vom Toten Meer*, II. Nr 1557—4459, Berlin 1965 — *Revue de Qumran* T. 5, fasc. 3 (19), 1965, s. 129—131.
83. Rec.: E. Lohse, *Die Texte aus Qumran*, München 1964 — *RBL* 18, 1965, s. 120.
- %: *PBBA* 1964/8, § 276 (G. Lorenc).
84. Rec.: H. Strąkowski, *Manuskrypty z Qumran a Chrześcijaństwo*, Lublin 1958 —
a) *RBL* 11, 1958, s. 359 n.
b) *Homo Dei* 27, 1958, s. 773 n.
85. Rec.: W. Tyloch, *Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, War-szawa 1963 — *Przegląd Orientalistyczny* 1967, Nr 3 (63), s. 272 n.
%: *PBBA* 1964/8, § 253 (J. Frankowski).
Por. nadto: 20, 21, 22, 36, 40, 45, 86—90, 92, 94—97, 99, 108:

III. STUDIA Z ZAKRESU ARCHEOLOGII PALESTYNY

86. Redaktor: *Studia z Archeologii Azji Przedniej i Starożytnego Bli-skiego Wschodu*, Praca zbiorowa pod red. Marii Ludwiki Bernhard i L... W... S..., Kraków 1970, ss. 221 (= PAN. Oddz. w Krakowie. Prace Komisji Archeologicznej Nr 9).
Rec.: *RBL* 24, 1971, s. 259—261 (T. Bartkowiak). *Kierunki* 15, 1971, nr 6, s. 9 (T. Bartkowiak).
Por. też: F. Gryglewicz, *Dwa lata polskiej bibliistyki*, *Śląskie Stu-dia Historyczno-Teologiczne* 4, 1971, s. 273.
87. *Archeologia palestyńska: termin i zarys jej historii* [w:] 86, s. 83—119 + *Palestinian archaeology: The Term and a Brief History of the Discipline*. Summary, s. 119 n.
88. Redaktor: *Archeologia Palestyny*, Poznań—Warszawa—Lublin 1973, Księgarnia św. Wojciecha, 8° (w druku). Obj. ok. 65 ark. aut., ponad 500 ilustracji, map, planów etc.
89. *Archeologia Palestyny: termin i zarys jej historii* [w:] 88. Obj. ok. 2 ark. aut.
90. V. Fritz — Z. J. Kapera — L...W...S..., *Materiały do bibliografii z za-kresu archeologii Palestyny* [w:] 88. Obj. ok. 5 ark. aut.
91. *Budownictwo synagogalne* [w:] 88. Obj. ok. 0,3 ark. aut.
92. *Znaczenie badań archeologicznych na Bliskim Wschodzie dla rozwoju studiów nad Nowym Testamentem* [w:] 88. Obj. ok. 1, 7 ark. aut. (= 22).
93. *The Archeology of Palestine. Summary prepared by L...W...S...*, [w:] 88. Obj. ok. 0,3 ark. aut.

94. L...S..., Danuła Dębicka, Instrumenty medyczne z grot Wadi Murab-b'ât, Meander 21, 1966, s. 310—322 + summarium, s. 342.
95. Medical (Surgical?) Instruments Found at Wadi Murabba'ât Caves. An Attempt to classify Some of Material Culture, Archeologia 20, 1969, s. 191—195.
96. L...S..., E. Sitarz, Notatnik archeologiczny: Palestyna 1962—1964, Znak 17, 1965, nr 7/8 (133/4), s. 913—938.
% PBBA 1964/8, § 233 (J. Frankowski).
97. Najnowsze osiągnięcia archeologii. Wywiad z Ks. Prof. L...S..., CM, Znak 13, 1961, nr 7/8 (85/6), s. 982—999 + En Pays Biblique: Interview avec M. le prof. Louis Stefaniak, CM, s. 1138 n.
98. Jerycho w świetle wykopalisk ostatnich lat, Tyg Pow 11, 1957, nr 37, s. 2.
99. Międzynarodowe Sympozjum Archeologii Palestyńskiej, Meander 21, 1966, s. 543—545 + summarium, s. 551 (dot. spotkania w Zagrzebiu, 14—15. IX. 1966).
100. The Excavations of Paul Wilbert Lapp in the Midde East. Archeologia 22, 1971 (publ. 1972), s. 203—204.
Por. nadto: 20—22, 40, 45, 70, 74, 78, 79, 80, 105, 107—108.

Epigrafika Palestyny

101. Sensacyjne odkrycie tekstu hebrajskiego, RBL 13, 1960, s. 363 n (dot. tzw. Listu z Jabne Jam datowanego na II poł. VII w. p.n.e.).
102. Sensacyjne odkrycie [Listu z Jabne Jam], Tyg Pow 14, 1960, nr 20, s. 5 (= 101).
103. Old Hebrew Inscription from Tel Arad, Folia Orientalia 11, 1969, publ. 1970, s. 266—277 (dot. przede wszystkim tzw. Listów do Elia-sziba z VII w. p.n.e.).
Por. nadto: 45, 90, 107—108.

Inne

104. Wieża Babel (Historia czy Legenda?), Tyg Pow 13, 1959, Nr 24, s. 4 (dot. książki: Der Turmbau zu Babel — ein Märchen?, Leipzig 1958).
105. The Architectural Relationship of the Amman Temple. Obj. 27 str. masz. Niepublikowane.

IV. PRACE BIBLIOGRAFICZNE

I. LEKSYKOGRAFICZNE

Bibliografie

Por. nr 70 i 82.

106. Rec.: S. Grzybek, H. Czerwień, B. Panasiuk: Polska bibliografia biblijna za lata 1931—1965, Warszawa 1968, t. I—II — RBL 23, 1970, s. 156.
107. V. Fritz, L...S..., Ausgewählte Bibliographie zur Archäologie Palestinas, ok. r. 1967, 57 str. masz. [Pierwotna wersja nr 90].
108. V. Fritz, Z. J. Kapera, L. W. Stefaniak, Wybrana bibliografia z zakresu archeologii Palestyny, Kraków—Warszawa 1971, 120 str. masz. (w tym A Selected Bibliography of the Archaeology of Palestine. Foreword. Contents, s. 113—120). [Przeznaczono do powielenia na ATK].

109. [Ks. L. Stefaniak był stałym współpracownikiem Internationale Zeitschrift für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete wydawanego przez Uniwersytet w Tübingen. Poczynając od t. XI 1964/5 do t. XVI, 1969/70 zamieszczał on w nim (w języku niemieckim) abstrakty polskich prac biblistycznych ukazujących się na łamach Ruchu Biblijnego i Liturgicznego.

Encyklopedia biblijna

110. Podręczna Encyklopedia Biblijna, Dzieło zbiorowe pod red. ks. E. Dąbrowskiego, Poznań—Warszawa—Lublin 1961 [zawiera w obu woluminach aż 190 haseł pióra ks. L...S... Duża część z nich to hasła historyczne, związane szczególnie z okresem hellenistycznym w Palestynie, nadto szereg haseł dotyczących tzw. realiów biblijnych i ruchu biblijnego w Polsce. Najobszerniejszym z nich jest nr 35, nadto godnymi wyczerpania są: Azariasz, Całun turyński, Ołtarz, Protoewangelia, Ruch biblijny w Polsce, „Ruch Biblijny i Liturgiczny”, Synagoga, Szabat].

INDEKS CHRONOLOGICZNY:

- 1954 — 48
 1955 — 2, 30, 32, 41, 43, 46
 1956 — 6, 31a, 33, 38, 43, 66
 1957 — 23, 26, 31b, 34, 39, 42, 60, 70, 70a, 75, 78, 81, 98
 1958 — 18, 19, 31c, 47, 54, 69, 84
 1959 — 20, 53, 54, 57, 104
 1960 — 7, 27, 62, 63, 64, 67, 68, 76, 77, 101, 102
 1961 — 21, 35, 71, 97
 1962 — 72, 79, 80
 1963 — 24, 64, 65, 73
 1964 — 1, 5, 25, 45b, 55
 1965 — 4, 8, 10, 11, 28, 36, 37, 44, 45a, 49, 50, 56, 58, 82, 83, 96
 1966 — 6, 94, 99
 1967 — 51, 85
 1968 —
 1969 — 12, 13, 21
 1970 — 86, 87, 106
 1971 — 9, 14, 15, 22
 1972 — 29, 37a, 16, 17, 100
 Prace w druku: 74, 88—93.

Maszynopisy prac niepublikowanych: 40, 105, 107—108. Por. nadto art.: The Dead Sea Scrolls and their relationship to the beginnings of Christianity in the light of the New Testament (non vidi), cytowany w „Znak” 12, 1960, s. 1558 i 1563.